

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

ЗАКАРПАТСЬКІ ФІЛОЛОГІЧНІ СТУДІЇ

Випуск 41
Том 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з філологічних наук відповідно до Наказу МОН України від 09.02.2021 № 157 (додаток 4)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Зимомря І. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голова редакційної ради:

Палінчак М. М. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Члени редколегії:

Бідзіля Ю. М. – доктор наук із соціальних комунікацій, професор, завідувач кафедри журналістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Вереш М. Т. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гвоздяк О. М. – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри німецької філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Голик С. В. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Гжесяк Ян – д-р габ., професор Державної вищої професійної школи в Коніні, Конін, Польща

Девіцька А. І. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Добровольська О. Я. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземної філології та перекладу, Національний транспортний університет

Мафтин Н. В. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Павлак Мірослав – д-р габ., професор, ректор, Державна вища професійна школа в Коніні, Конін, Польща

Печарський А. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури ім. акад. М. Возняка, Львівський національний університет імені Івана Франка

Попович Н. М. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Рогач Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Томенчук М. В. – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Фабіан М. П. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чендей Н. В. – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Чик Д. Ч. – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і методики їх викладання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 29.08.2025 року.**

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024 року. Ідентифікатор медіа R30-04729.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа: Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет» (вул. Підгірна, 46, м. Ужгород, 88000, e-mail: official@uzhnu.edu.ua, тел. +38(0312) 61-33-21)

Періодичність: шість разів на рік

Мови видання: українська, англійська, польська, словацька, угорська.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Офіційний сайт видання: www.zfs-journal.uzhnu.uz.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ISSN 2663-4880 (print)
ISSN 2663-4899 (online)

© Ужгородський національний університет, 2025

Fedorenko S.V., Isakova Ye.P., Kornyeveva I.O. SEMANTIC RELATIONSHIPS IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF THE U. S. HIGHER EDUCATION (BASED ON THE MATERIALS FROM THE WEBSITES OF THE U. S. HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS).....	140
Шабуніна В.В., Лабенко О.В., Горбаченко А.Л. ГЕЙМІФІКАЦІЯ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ МОТИВАЦІЇ В АКАДЕМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	147
Школа І.В., Салюк Б.А. ІРОНІЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ БРИТАНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ: АНАЛІЗ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК НА ПЛАТФОРМІ <i>REDDIT</i>	155
Shramko R.H., Rakhno M.Yu., Kulichenko A.K. ICONIC PHRASES AS LINGUAL AND CULTURAL MARKERS IN THE ENGLISH SCIENCE FICTION OF THE 21 ST CENTURY	159

РОЗДІЛ 3

КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

Васильєва Л.П. ВИОКРЕМЛЕННЯ СПЕЦИФІЧНИХ РИС СЕРБСЬКОЇ І ХОРВАТСЬКОЇ МОВ НА ЛЕКСИЧНОМУ РІВНІ ТА ЇХ ВРАХУВАННЯ В РЕАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ СПІЛКУВАННЯ.....	165
Карбовнік І.В., Пилипів О.Г., Савула А.М. ЛАТИНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ ВЕТЕРИНАРНОГО АКУШЕРСТВА ТА ГІНЕКОЛОГІЇ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ТА СИНТАКСИЧНИЙ АСПЕКТИ.....	171

РОЗДІЛ 4

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Палатовська О.В., Мінєнкова Н.Є., Ващенко О.О. <i>СИНИЙ/БЛАКИТНИЙ КОЛІР</i> У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ НА ПЕРЕХРЕСТІ ПЕРЦЕПЦІЇ, МОВИ, КУЛЬТУРИ І ДОВКІЛЛЯ.....	179
Приймачок О.І. ПРОБЛЕМИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА В СУЧАСНОМУ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ	186
Смерчко А.А., Нісаноглу Н.Г. МОРФОЛОГІЧНІ ТА СИНТАКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МИНУЛОГО ЧАСУ В ТИПОЛОГІЧНО ВІДМІННИХ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ).....	192
Степанов Є.М., Ван Чжунчжен. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА КИТАЙСЬКОЇ АБРЕВІАЦІЇ: УНІВЕРСАЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНЕ.....	198

РОЗДІЛ 5

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Вегеш А.І. МОТИВИ ТВОРЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ (ПОЗИВНИХ) У РОМАНІ «ІМЕНІ СКОВОРОДИ» ВЛАДИСЛАВА ІВЧЕНКА.....	206
Галів У.Б., Зимомря М.І. ІДЮСТИЛЬ ОЛЕСЯ ДЯКА: ХУДОЖНІ ЗАСОБИ ПОЕТИКИ.....	213
Ступницька Н.М., Ленська О.О. КОНЦЕПТОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА РОМАН ДЖОНА БОЙНА «ХЛОПЧИК У СМУГАСТІЙ ПІЖАМІ».....	222
Томбулатова І.І. THE MOTIF OF MADNESS IN CONTEMPORARY POETRY.....	227

РОЗДІЛ 6

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Ковальова І.О. ДІАЛОГ ЗНАКІВ І СМИСЛІВ: ГЕРМЕНЕВТИКА ТА СЕМІОТИКА В СУЧАСНОМУ АНАЛІЗІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	231
Скорина Л.В. ІДЕОЛОГІЧНІ ПРИСВЯТИ Й СИМВОЛІЧНИЙ КАПІТАЛ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА 1920–1930 РОКІВ).....	236
Староста О.І. ВІРШІ-ПОРТРЕТИ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА: ГЕНОЛОГІЧНИЙ І ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	243
Уманська Т.О. НАРАТОР У СТРУКТУРІ НАРАТИВУ ФІЛОСОФСЬКИХ РОМАНІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ, ГАЛИНИ ПАГУТЯК, ГАЛИНИ ТАРАСЮК.....	249
Харук А.В. МІФОЛОГІЗМ РОМАНУ ДАРИ КОРНІЙ «ПРИГОДИ ЗМІЯ БАГАТОГОЛОВОГО. ДІТИ СОНЦІВНИ Й МОЛОДИЛЬНІ ЯБЛУКА»	257

ВІРШІ-ПОРТРЕТИ У ТВОРЧОСТІ ВОЛОДИМИРА САМІЙЛЕНКА: ГЕНОЛОГІЧНИЙ І ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

PORTRAIT POEMS IN VOLODYMYR SAMIILENKO'S WORKS: GENEALOGICAL AND TYPOLOGICAL ASPECTS

Староста О.І.,

orcid.org/0000-0002-4710-2982

доктор філософії з філології,

асистент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

У статті досліджено генезу та ключові ідейно-художні особливості віршів-портретів у творчості В. Самійленка (1864–1925). Проаналізовано поетику різновидів цього жанру (вірша-портрета, риторичного портрета) в громадянській та філософській ліриці письменника в контексті української літератури другої половини XIX ст. (творчість І. Манжури, Я. Щоголева, М. Старицького, П. Грабовського, Б. Грінченка та ін.) з акцентом на новаторському характері їхньої інтерпретації. Вірші-портрети В. Самійленка («Грішниця», «Прожиті сили» та ін.) демонструють зменшення описовості й художньої деталізації й поглиблення психологічної складової та філософських узагальнень. Завдяки такому творчому методу письменник зумів повніше зобразити психотипи людей з народу, висвітлити соціально-економічне тло, що мало значний вплив на їхнє формування. Встановлено, що вірші-портрети та риторичні портрети в ліричних творах автора відображають ідейно-естетичну еволюцію української поезії та свідчать про помітний внесок письменника у її перебіг. У контексті гумористичної й сатиричної поезії В. Самійленка розглянуто сатиричні портрети урядовців («Пісня про віщого Василя», «Собаки», «Сон» («В північній столиці...») та ін.), російських шовіністів («Російська серенада», «Істинно руські заслуги»), агентури та учасників москвофільського руху («Разгавори», «Твердий русин», «Мандрували, мандрували» та ін.), псевдопатріотів («Патріота Іван», «На печі») та інших представників українського суспільства, яке під владою російської імперії зазнавало негативних змін. Показано, що письменник, розвинувши напрацювання свого попередника в українській літературі С. Руданського, доповнив інструментарій гумористично-сатиричної поезії в аспекті створення влучних і відтворюваних сатиричних типів, зумівши вивести своїх персонажів за рамки конкретних постатей та своєї епохи, що зумовлює їхню позачасову актуальність.

Ключові слова: Володимир Самійленко, вірш-портрет, риторичний портрет, сатиричний портрет, жанр, поезія, українська література XIX століття.

The article examines the genesis and key ideological and artistic features of portrait poems in the works of Volodymyr Samiilenko (1864–1925). It analyses the poetics of various types of this genre (portrait poems, rhetorical portraits) in the writer's civic and philosophical lyrics in the context of Ukrainian literature of the second half of the 19th century (the works of Ivan Manzura, Yakiv Shchogolov, Mykhailo Starytskyi, Pavlo Hrabovsky, Borys Hrinchenko, etc.) with an emphasis on the innovative nature of their interpretation. Volodymyr Samiilenko's portrait poems (*The Sinner*, *Lived Forces*, etc.) demonstrate a reduction in descriptiveness and artistic detail and a deepening of the psychological component and philosophical generalisations. Through this creative method, the writer was able to more fully depict the psychotypes of ordinary people and highlight the socio-economic background that significantly influenced their formation. The author establishes that the portrait poems and rhetorical portraits in Volodymyr Samiilenko's lyrical works reflect the ideological and aesthetic evolution of Ukrainian poetry and testify to the writer's significant contribution to its development, satirical portraits of government officials (*Song about the Prophetic Vasyil*, *The Dogs*, *The Dream (In the Northern Capital...)*, etc.), Russian chauvinists (*Russian Serenade*, *Truly Russian Merits*), agents and participants in the Moscovophilia movement (*Talks*, *The Hard-Core Rusyn*, *They Wandered and Wandered*, etc.), pseudo-patriots (*Ivat The Patriot*, *On the Stove*), and other representatives of Ukrainian society, which underwent negative changes under the rule of the Russian Empire, were estimated in the context of Volodymyr Samiilenko's humorous and satirical poetry. The author shows that the writer, developing the achievements of his predecessor in Ukrainian literature, Stepan Rudanskyi, supplemented the tools of humorous and satirical poetry in terms of creating accurate and reproducible satirical types, managing to take his characters beyond the boundaries of specific figures and his era, which determines their timeless relevance.

Key words: Volodymyr Samiilenko, portrait poem, rhetorical portrait, satirical portrait, genre, poetry, 19th-century Ukrainian literature.

Постановка проблеми. Роки активної творчості В. Самійленка (1880-ті – 1920-ті) припали на один із найбільш знакових періодів розвитку української літератури, коли на зміну світоглядно-естетичній парадигмі реалізму прийшли модерні тенденції. В оцінці ролі цього письмен-

ника в зазначеному процесі можна спостерегти певну парадоксальність: з одного боку, його заслужено зараховують до кола найвидатніших майстрів слова його покоління (І. Манжура, П. Грабовський, М. Чернявський, Б. Грінченко, І. Франко та ін.), а з іншого боку, ідейно-ху-

дожньому новаторству його текстів (насамперед ліричної поезії) не приділяють належної уваги. У зв'язку з цим дослідження творчості В. Самійленка залишаються актуальним в аспекті висвітлення недооцінених граней поетичного таланту митця та акценту на його внеску в розвиток української літератури, зокрема окремих жанрових форм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наведене вище спостереження підтверджує й тематика праць літературознавців, які вивчали доробок В. Самійленка впродовж останніх років. Ю. Ковалів у статті «Володимир Самійленко» зауважив недостатню увагу до окремих творів письменника: «Він більше відомий за хрестоматійними поезіями й гуморесками. Є в його творчій спадщині речі майже незнані сучасним читачам» [6, с. 64]. У своїй праці дослідник найбільше зосередився на маловідомій широкому загалу поемі «Гея», якою, на думку вченого, В. Самійленко «започаткував новий в українській ліриці фантастичний жанр поетичної антиутопії» [6, с. 64], майстерно поєднавши декілька жанрових форм та оповідних стратегій. Згаданий текст також став об'єктом уваги О. Тиховської, яка запропонувала слушну конкретизацію генологічної специфіки, віднісши його до жанру фантастично-сатиричної поеми [12, с. 552]. Ще один самобутній твір письменника – поему «Герострат», на яку також звертав увагу в згаданій нами статті Ю. Ковалів, – дослідила О. Вісич, розглянувши його в контексті становлення в українській літературі жанру драматичного монологу [3]. Оригінальність творчого підходу В. Самійленка до освоєння й трансформації поетичних жанрових форм засвідчують і дослідження попередніх десятиліть, зокрема праці М. Чернопиского [15], М. Бондаря [2], О. Ткаченко [13] М. Мартинюка [8]. Водночас слід відзначити, що наявних праць недостатньо для формування належної оцінки жанрової структури лірики письменника, прикметної багатогранністю, варіативністю форм і майстерним синтезом української та західноєвропейських літературних традицій.

Мета нашої статті – дослідити вірші-портрети в громадянській, філософській та сатиричній ліриці В. Самійленка в аспекті жанрового новаторства та в історико-літературному контексті. **Задання роботи** – проаналізувати ідейно-художні особливості зазначених змістоформ, виокремити традиційні та новаторські елементи, охарактеризувати внесок письменника в процес жанрово-стильової еволюції української поезії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історики української літератури підкреслюють,

що в епоху реалізму вірш-портрет був однією з ключових жанрових форм. М. Бондар відзначив важливу конотативну функцію цих змістоформ, у яких «фіксуються зовнішньо-описові, вікові, професійні, станові, соціальні та інші характеристики індивіда, особливо часто – людини з народу» [5, с. 200]. На мистецькій спадщині Т. Шевченка, який подавав людські типажі в соціальній динаміці («Катерина», «Причинна», «Наймичка», «Черниця Марьяна», «Дівча любе, чорноброве» та ін.) чи на широкому суспільно-історичному тлі («Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Іван Підкова» та ін.), в українській літературі вирости нові майстри слова, які вміло фіксували найбільш прикметні риси представників різних соціальних верств і виражали їх через портретну характеристику, водночас підкреслюючи певні індивідуальні ознаки й створюючи узагальнений образ.

Найбільшим ідейно-художнім новаторством у цьому аспекті відзначаються твори І. Манжури («Старець», «Бурлака», «Нечесна»), Я. Щоголева («Ткач», «Косарі», «Поштар»), В. Кулика («Нетяга», «Захожий косар»), С. Воробкевича («Стара ненька», «Невольник», «Рекрути»), О. Кониського («Сиротина», «Старий», «Ратай»), П. Грабовського («Швачка», «Сироти») та ін. На їхньому тлі вірші-портрети В. Самійленка, на наш погляд, незаслужено перебувають у тіні, хоча містять цікаві творчі рішення та новаторські прийоми.

М. Бондар розглядає жанр вірша-портрета як різновид медитативно-описової лірики в контексті літератури так званої пошевченківської епохи, що охоплює 60-ті та першу половину 70-х років XIX століття [1, с. 3; с. 34]. На наш погляд, розроблена вченим класифікація актуальна й для поезії наступних десятиліть: у 1880–90-х роках жанрові форми, що формувалися й трансформувалися в добу романтизму та раннього реалізму, закономірно еволюціонували й згодом набули виразно новаторських форм у модерністській ліриці. Цій еволюції посприяв своєю творчістю й В. Самійленко, у чиєму доробку можна знайти оригінальні взірці портретної лірики.

До жанру вірша-портрета належить один із перших відомих текстів В. Самійленка – «Грішниця» (1884). У цьому творі автор створив образ повії. Прикметно, що з його семи строф власне портретний опис подано лише в першій – лаконічно й містко водночас: «Твій знівечений вид, позападали очі, / Де обвели свій слід прожиті грішно ночі, / І безсоромна річ, і навісна хода, – / Все те гидливості в мені не прокида» [10, с. 37]. Як бачимо,

автор відразу чітко окреслив власну позицію, відкинувши будь-яку зневагу до людини, чий спосіб життя, за нормами народної моралі, заслуговує на осуд і відразу. Натомість письменник спонукав читачів не оцінювати наслідки, а за його власним прикладом замислитися над причинами, враховувати соціально-економічні фактори: *«Мене великий жаль і дума обіймає / Про молоде життя, що марно пропадає; / Оповідь мені твоїй помарнілий вид / Про те, як не з добра ти занедбала стид»* [10, с. 37]. Попри виражену емпатію автор не вдавався до сентиментів чи обтічного змалювання. У руслі поезики зрілого реалізму він пояснив гріхопадіння героїні об'єктивними суспільно-побутовими обставинами, проте водночас намагався заглибитись у психологію зображуваної жінки і не просто розгадати зовнішню (подієву) історію, а й простежити внутрішній (психічний) процес моральної деградації: *«І думку навіть ти про те від себе гнала, / Шукала забуття, а думка мимохить / З самого дна душі марою виринала, / І довго не могла ти серцем зачерствіть»* [10, с. 37]. На тематично-проблемному рівні розглянутий твір перегукується з віршем І. Манжури «Нечесна» (збірка «Степові думи та співи», 1889), що має більший ступінь узагальнення, адже не містить навіть умовної портретної характеристики, яка надавала б образу предметності. І. Манжура також намагався простежити передісторію падіння своєї героїні, проте у своєму виправданні повії перед людським осудом обмежився викриттям ролі зовнішніх чинників у контексті емоційної інвективи, спрямованої в бік «суддів» [11, с. 111–112], нагадавши їм про найвище мірило справедливості: *«Бо єсть божая правда на світі, / Та розсуде і вас, і її»* [7, с. 45].

І. Франко, характеризуючи творчість В. Самійленка, акцентував на її безпретензійності: «Ніде він не стає на котурни, не вчить, не пророкує, не карає і не моралізує. Він тільки малює, показує реальні картини живої дійсності або схоплені в дзеркалі своєї душі карикатури, не раз ближчі до дійсності, ніж самі портрети, та й годі» [14, с. 201]. Така природа творчого методу письменника зумовила тяжіння його ліричної портретистики до найширших узагальнень, що дає підстави розглядати низку його творів як зразки *риторичного портрета*. М. Бондар так охарактеризував цей жанровий різновид: «На відміну від вірша-портрета медитативно-описової лірики, в якому вишукується насамперед художня деталь, фіксується типова характерність окремого предмета і на цьому будується поетичне висловлювання, “риторичний портрет” зображує

портретованого в основному поза його індивідуальними рисами – як узагальненого представника певної однотипної групи» [1, с. 159].

Зразком риторичного портрета є вірш В. Самійленка «Зимовий діалог» (1885). Композиційно твір становить драматичний діалог, у якому розкриваються характери двох співрозмовників – Старого, який ділиться своїм душевним болем, і Молодого, який співпереживає йому настільки сильно, що немовби сам старіється душею. Старий – це узагальнений образ людини, котра наприкінці життєвого шляху усвідомила власну нереалізованість, і тому розчарована як собою, так і світом, що не прийняв її. В. Самійленко розкрив його за допомогою прийому паралелізму: *«Коли я чую хуги завивання, / Коли реве та вис навкруги, / Здається, в тім я завиванні чую / Душі моєї жаль і плач великий / По втраченій даремно молодості – / По силах, кинутих на марну працю / Без пользи людям і собі самому. / Прислухайсь: то душа моя голосить / По всім, що вже навіки поховала»* [10, с. 41]. Молодий, у якого, на думку співрозмовника, *«душа ще тим усім багата»* [ВС, с. 42], через емпатію проймається непрожитим болем, змушуючи Старого пошкодувати про відвертість: *«О, ні! Я розумію вас... Я бачу, / Який страшний то холод, що буває / У тій душі, яка вмира без смерті / І котра на землі не має навіть / До чого прихилитись, що кохатъ»* [10, с. 42].

Тему нереалізованості людського потенціалу В. Самійленко розвинув у ще одному риторичному портреті – вірші «Прожиті сили» (1886). У цьому випадку узагальнений портрет ліричного персонажа більш деталізований, а його історію подано більш розлого. Читач дізнається про життєві перешкоди та психологічні комплекси, які завадили персонажу прожити гідне життя й залишити по собі помітний слід. Водночас поет звернув увагу на єдине, проте важливе надбання: *«Те бездольне життя навісне / Його вивчило брата любить»* [10, с. 45]. Проте, згідно з ключовою авторською концепцією, самого цього вміння недостатньо, щоб наповнити буття сенсом: *«Але нащо здалась та любов / Як минулась весна молода! / Сил прожитих не верне він знову / І не дасть він ніколи плода»* [10, с. 45].

Риторичні портрети, репрезентовані творами «Зимовий діалог» і «Прожиті сили», репрезентують одну із засад естетики реалізму – цінність суспільно корисної праці, яку письменники тієї епохи вважали рушійною силою власної творчості («Не треба мені тії слави людської...» І. Манжури, «Я не співець чудовної природи»

П. Грабовського, «До праці!», «Я зрікся мрій...» Б. Грінченка, «Елегії» В. Самійленка та ін.). Водночас слід виокремити суб'єктивний акцент на проблемі самореалізації, що свідчить про глибокі роздуми та занепокоєння нею ще юного (21–22 роки) на час написання цих текстів автора.

Прикладом риторичного портрета є також вірш В. Самійленка «Її в дорогу виряджали» (написаний до 1890 р.), де простежуємо не лише високий рівень узагальнення образів персонажів, але й певну авторську відстороненість під час зображення наречених, які готуються узяти шлюб без кохання. Через певну статичність образів М. Зеров справедливо критикував твір через емоційну блідість [4, с. 527–528]. В експозиції ліричного сюжету автор зобразив дівчину, яку виряджали в дорогу до майбутнього чоловіка рідні та друзі. Автор зовсім не розкрив її власних думок та очікувань (це найбільш очевидна підстава для вищезгаданої критики з боку М. Зерова), натомість у другій частині твору зосередився на постаті нареченого – відірваного від світу й зануреного у власні переживання: *«Один там був: у його груди / Плачем сповнялися тяжким, / І думав він: "Вона прибуде, / Але мені нічим не буде, / Як не була раніш нічим"»* [10, с. 49]. Найбільш драматично в цьому загалом елегійному тексті звучить мотив замовчаних почуттів: *«Бо... Чим вона для нього стала / Вона зовсім того не знала, / А він не смів сказати їй»* [10, с. 49].

Проаналізовані тексти свідчать, що В. Самійленко по-новому осмислив портретні жанри лірики: на відміну від М. Старицького, Я. Щоголева, І. Манжури, П. Грабовського він не зосереджувався на виразних рисах зовнішності («Старий музика» І. Манжури), деталях одягу чи інтер'єру («Швачка» М. Старицького, «Ткач» Я. Щоголева), поетизації трудового життя («Косарі» Я. Щоголева), натомість шукав максимально концентрованих засобів передати історію своїх персонажів (наприклад, *«позападали очі, / Де обвели свій слід прожиті грішно ночі»* [10, с. 37]), розвивав психологічну та філософську складові. Ця тенденція цікаво проявилася у творі іншого жанру – елегії на смерть «На смерть Лесі Українки» (1913). Окрім мотивів туги за померлою й болю від втрати прекрасної людини, автор зобразив своєрідний метафоричний, або ж символічний портрет письменниці, скомпонувавши його з найбільш виразних образів її художнього світу: *«Світла зірка та й за гору скрилась, / Пишалась гарна квітка та й пожовкла, / Співала пташка та й навіки змовкла»; «І будуть інші ще... Та серце знає, / Що вже тебе, душе висока,*

чиста, / Хороший цвіте, зоре промениста, / Найкраща пташко, більш немає» [10, с. 91].

Особливий різновид портретної лірики становить *сатиричний портрет*. Його витoki можна простежити ще в барокових текстах, а в новій українській літературі найбільш виразні карикатури, які відтворюють не лише яскраво виражені індивідуальні вади, а й містять певні узагальнення (тобто наближають об'єкти критики до сатиричних типів), простежуємо у творах І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, частково (через алегоричні образи) – у байках середини та другої половини XIX ст. Серед творців власне зазначеного жанру, М. Бондар слушно відводить чільне місце С. Руданському [1, с. 43], чий співомовки стали головним імпульсом до розвитку гумористичної та сатиричної поезії.

У цьому аспекті творчість В. Самійленка висвітлена значно краще, адже чимало дослідників (М. Зеров, С. Єфремов, М. Рильський, О. Бабишкін та ін.) із тих чи інших причин (у дорадянський період – через власне бачення, у радянський – радше для виправдання його «буржуазно-націоналістичної» громадянської та філософської лірики) вважали, що в сатирі та гуморі він розкрив власний талент значно повніше, ніж у ліричній поезії. Літературознавці слушно називають його безпосереднім наступником С. Руданського – як за цариною творчості, так і за її рівнем [9]. Наведене нами вище спостереження І. Франка щодо влучності Самійленкових карикатур вдало доповнює висновок М. Чорнопиского: *«Злободенність тематики, прив'язаність до конкретної події не збила сатирика на примітив твору-одноденки. Сатиричні портрети створені ним з такою силою художнього узагальнення, типізації, що вони вийшли за рамки своєї епохи і не втратили своєї естетичної цінності»* [15, с. 26].

Найбільш персоналізовані сатиричні портрети в доробку В. Самійленка – сатира на київських чиновників, які втілювали російську імперську систему. Зокрема, це «Пісня про віщого Василя» (1888), написана з приводу смерті київського цензора В. Рафальського, який активно перешкоджав спробам письменника видати першу поетичну збірку «З поезій Володимира Самійленка» та альманах «Хвиля». Канвою сатиричного портрета виступає травестія: твір В. Самійленка – це переробка відомої балади О. Пушкіна «Пісня про віщого Олега» (1822). Карикатурні риси сатиричного образу В. Рафальського увиразнено саме завдяки контрасту з образом київського князя, змалюваного в традиціях середньовічного героїчного епосу. Цензор, який збирається «"хах-

лам” нерозумним помстити» [10, с. 103], постає в цьому аспекті виразно непривабливим: *«Схопив олівець і в цензуру біжить, / Од гніву засапавсь і страшно харчить»* [10, с. 103]. Його олівець, що *«не зна собі втину в сваволі»* [10, с. 104], виконує ту саму роль, що й образ коня у творі-оригіналі: це вірний супутник на Рафальського на власних полях битв, які принесли йому сумнівну славу: *«Боїться тебе гатезярів сім'я / Й письменники всі українські, / Бо звісна поганая вдача твоя – / Поводиться з ними по-свинськи»* [10, с. 104]. Як і князь Олег, «віщий Василь» дослухається до провісниці своєї долі й позбувається вірного супутника, однак згодом усе ж гине в гротескній сцені: забажавши попроситися з рештками олівця, що гнів у помийній ямі, він символічно труїться духом власних лихих справ: *«Тим часом з недогнлків цензорський яд / Гарячим стовпом піднімався; / Мов пара отрутна, штрикнув його в ніс, / І скрикнув Василь, і вхопив його біс»* [10, с. 104–105].

У фіналі «Пісні про віщого Василя» зображено поминки, у яких беруть участь його найближчі соратники – секретар Самойленко та П. Ромер, майбутній очільник київської цензури. В. Самійленко висміяв його разом із начальником міської жандармерії В. Новицьким у фейлетоні «Собаки» (1888), де також можемо спостерегти виразний ескіз сатиричного портрета, побудований, як слушно відзначив М. Бондар, на «несподіваній підміні логічного суб'єкта» [2, с. 31]. Автогерой твору несподівано перейшов від роздумів про собак, які гуляють без намордників (задум твору – критика дріб'язкової постанови Київської міської думи), до зображення цензора та силовика: *«Але що це? Милий боже! / Йде Новицький тротуаром, / А там далі суне Ромер... / Лихо! згину я задаром! // Без намордників чвалають, / І до мене. Я з дороги. / “Отченаш” читаю нишком / Та мерщій од них у ноги!»* [10, с. 111].

Через асоціацію із «собаками кусливими міськими» [10, с. 110] В. Самійленко зумів, опустивши безпосередній опис, не лише відтворити найвиразніші негативні риси конкретних об'єктів своєї сатири, а й окреслити типовий портрет службовця – гвинтика імперської державної машини: це неосвічена людина з обмеженим світоглядом, здатна виявляти беззаперечну покору керівництву та сліпу агресію, викликану упередженнями, стереотипами та пропагандою щодо українців, схильних виявляти й захищати власну ідентичність. У гумористично-сатиричному доробку письменника представлений цілий калейдоскоп подібних сатиричних типів – пор-

третів із максимальним ступенем узагальнення: це образи чиновників («Сон» («В північній столиці...»), «Мрія бюрократа»), російських шовіністів («Російська серенада», «Істинно руські заслуги») і самого імператора («Всеросійське свято»), агентури та учасників москвофільського руху («Разговори», «Возсоединенний галічанін» «Твердий русин», «Мандрували, мандрували») тощо.

Як і С. Руданський, В. Самійленко не оминав своєю сатирою й представників українського суспільства, від якого ніколи не відмежовувався, будучи насамперед самокритичним. У цьому аспекті найбільш відомі твори письменника – «Патріота Іван» (1888) та «На печі» (1898), у яких виведено узагальнений портрет псевдопатріота: *«Тільки що роззявить рота, / Про народ уже почав»; «Тих, хто батьківщині служить, / Радий всіх він похвалить. / Він і сам колись пристане / До роботи... в гаманець»* [10, с. 107]; *«Наші предки колись задля краю свого / Труд важкий підіймали на плечі; / Я ж умію тепер боронити його / І служити, не злязачи з печі»; «О країно моя! Я зв'язав свій язик, / Щоб кохати безпечно ідею»* [10, с. 131]. Тематично й ідеологічно близькими до нього є сатиричні типи імітаторів суспільно корисної діяльності («Діяч», «Громадянин»), публіцистів-боягузів («Сміливий чоловік», «Ідеальний публіцист», «Гостра стаття»). З огляду на потребу ширше висвітлити суспільно-історичний контекст, а також на специфіку сатири як метажанру, проаналізувати ці та інші приклади узагальнених (чи риторичних) сатиричних портретів детальніше можливо лише вийшовши за рамки ключового аспекту нашої статті. Однак, на наш погляд, здійснений нами аналіз дає змогу сформулювати висновок про ключові ідейно-художні особливості поетичного портретування у творчості В. Самійленка.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, представлені в доробку В. Самійленка зразки віршів-портретів, риторичних та сатиричних портретів дають підстави стверджувати про новаторство творчого методу автора та жанрову й стильову еволюцію. Звертаючись до портретних жанрів у громадянській і філософській ліриці, письменник прагнув поглиблювати психологічну складову й здійснювати узагальнення, фокусуючись на індивідуально-психологічних та соціально-економічних чинниках, які формували зображені ним характери. У сатиричній поезії В. Самійленко як наступник С. Руданського розробляв об'ємні й правдиві, а тому – влучні й відтворені типажі, значна частина з яких акту-

альна й сьогодні. У зв'язку з цим переосмислення мистецької спадщини В. Самійленка з огляду на реалії сьогодення залишається актуальним та має

перспективи здійснюватися далі із залученням різних літературознавчих методів та охопленням необхідних контекстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондар М. Поезія пошевченківської епохи. Система жанрів. Київ : Наукова думка, 1986. 327 с.
2. Бондар М. Творчість Володимира Самійленка. *Самійленко В. Твори*. Київ : Дніпро, 1989. С. 5–46.
3. Вісич О. Жанрова своєрідність монологу Володимира Самійленка «Герострат». *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2023. Вип. 35. С. 386–400.
4. Зеров М. Володимир Самійленко і український гумор. *Твори: В 2 т.* Київ : Дніпро, 1990. Т. 2. С. 526–536.
5. Історія української літератури ХІХ ст.: У 3 кн. : навч. посібник / за ред. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1997. Кн. 3. 432 с.
6. Ковалів Ю. Володимир Самійленко. *Слово і Час*. Київ, 2019. № 2. С. 64–69.
7. Манжура І. Твори. Київ : Дніпро, 1980. 326 с.
8. Мартинюк М. Національна ідея в життєтворчості Володимира Самійленка : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 192 с.
9. Погребенник В. Спадкоємність українського віршового гумору і сатири: С. Руданський – В. Самійленко – П. Глазовий. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2017. Вип. 7. С. 278–288.
10. Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади / упор. М. Г. Чернопиский. Київ : Наукова думка, 1990. 608 с.
11. Староста О. Поетичний універсум Володимира Самійленка: дис. ... д-ра філос: 035 Філологія. Ужгород, 2023. 255 с.
12. Тиховська О. Художня модель прірви між українською національною ідеєю та кремлівсько-більшовицькою тиранією у фантастично-сатиричній поемі Володимира Самійленка «Гея». *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. 2023. Вип. 2 (50). С. 551–557.
13. Ткаченко О. Українська класична елегія : монографія. Суми : Видавництво СумДУ, 2004. 256 с.
14. Франко І. Володимир Самійленко. Проба характеристики. *Зібрання творів: У 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37. С. 193–204.
15. Чернопиский М. Володимир Самійленко. *Самійленко В. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади* / упор. М. Г. Чернопиский. Київ : Наукова думка, 1990. С. 5–33.